

نگاهی به «فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه»

● مهدی سلیمانی‌آشتیانی

پژوهشگر متون و نسخ خطی حدیثی

می‌توان به مصحف علی (ع) و کتاب جامعه اشاره کرد که اولی محتوای قرآنی و دومی محتوای فقهی داشته است.

از مصحف یا صحیفه علی (ع) که اولین سند و کهن‌ترین مجموعه حدیثی در میان مسلمین است که بگذریم، در همه عصر حضور ائمه اطهار (ع) و پس از آن، محدثان و راویان و ناسخان و کاتبان در جمع نسخه‌ها، اصول و رسائل حدیثی اهمتامی شگفت از خود نشان دادند که در هیچ علمی در میان بشر سابقه نداشت.^۲

از میان پشتوانه‌های فرهنگی، آنچه بیش از همه ارزش و اهمیت دارد، میراث مکتوب است. این ذخیره شگرف و ارزشمند نمایانگر تلاش اندیشمندی است که برای ساختن تمدن خود از هیچ کوششی فرو گذار نکرده‌اند و چگونه خود و هستی خویش و حیات و جوانی و عمر خود را صرف گسترش آموزه‌های دین، اخلاق و انسانیت کردند. تمدن اسلامی بدون تردید سهم بالایی از این میراث دارد که به جای ماندن حدود پنج میلیون نسخه خطی اسلامی در سراسر جهان نشان مدعاست. بخش عظیمی از این دست نوشته‌ها مربوط به علوم حدیث است و بخش مهمی از این قسمت هم اختصاص به علوم حدیث در میان شیعیان دارد. حجم گسترده آثار خطی حدیثی شیعی در میان دست نوشته‌های اسلامی می‌رساند که عالمان شیعه در حفظ و کتابت، تدوین و تبویب و شرح و ترجمه حدیث و نیز در شاخه‌های مختلف علوم حدیث همچون درایه و رجال و غریب‌الحدیث و مختلف‌الحدیث و... تلاش‌های ارزنده‌ای داشته‌اند.

گزارش نسخه‌های حدیثی در فهرست نامه‌ها

آقا بزرگ تهرانی در الذریعه نزدیک به ۱۳۰ اصل، ۲۰۰ نوادر و ۷۴۳ کتاب حدیثی را معرفی می‌نماید و از ۱۴۱ کتاب رجال حدیث نام می‌برد. او هم‌چنین از بیش از ۷۵۰ کتاب و رساله در زمینه اجازات حدیث نام برده و حدود پنجاه کتاب را در

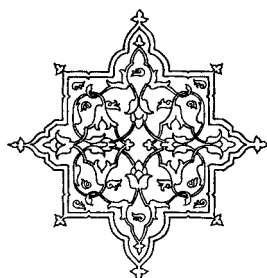
● علی صدراپی خویی، فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، ۷ ج، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۴، وزیری، گالینگور.

آغاز نگارش حدیث

بخاری نقل کرده است که عمر بن عبدالعزیز نامه‌ای به ابوبکر بن حزم خزرگی مدنی نگاشت که: انظر ما کان من حدیث رسول الله او سنته، فاکتبه فانی قد خفت دروس العلم و ذهاب العلماء.^۱ در اینکه فرمان خلیفه اموی چه وقت و تا چه حد اجرا شد یا نشد مباحث زیادی دارد که خلاصه آن چنین است که در دوران خلافت بنی امیه مسأله کتابت حدیث، سر و سامان جدی نیافت.^۲

اما در میان شیعیان و پیروان مکتب اهل بیت - علیه‌السلام - وضع بدین منوال نبود. می‌توان گفت که بزرگان شیعه و در رأس آن‌ها اصحاب ائمه اطهار (ع) با الهام از فرهنگ قرآن و سنت و سیره رسول اکرم (ع) از همان اوان صدور حدیث متعهد به ثبت و نگارش حدیث شدند و در این راه پیش قدم بوده‌اند.

امام امیرالمؤمنین علی (ع) سرآمد کاتبان وحی و ملازم رسول خدا، روایات آن حضرت را نوشت که حاصل آن به وجود آمدن مواردی خصوصی علوم اهل بیت (ع) بود که در صدر آن‌ها

فهرست‌نگاران به ادیان، مذاهب و نحله‌های مختلف فکری و عقیدتی و ...

این موضوع‌ها و موارد مشابه باعث می‌شود تا بسیاری از نسخه‌ها، جنگ‌ها و مجموعه‌ها در فهرست‌ها به خوبی شناسانده نشده و یا برخی رساله‌ها در میان انبوه فهرست‌نامه‌هایی که به صورت پراکنده و حتی در صفحات مجلات چاپ شده سر در گم بماند. در این فرآیند محقق‌ی که بخواهد از وجود نسخه‌ای آگاه شود باید روزها بلکه ماه‌ها وقت خود را جهت یافتن مصروف ساخته و غالباً هم به نتیجه کامل نمی‌رسد و یا به دلیل عدم دستیابی به نسخه برتر و دقیق‌تر، محور کار خود را روی نسخه‌ای قرار می‌دهد که پس از مدتی با نمایان شدن نسخه‌ای برتر و بهتر، یا باید به دوباره کاری دست بزند و یا هیچ‌گاه کار بهتری ارائه نشود که معمولاً صورت دوم می‌شود.

در ایه الحدیث یاد کرده است.

گزارش آقابزرگ از تتبعات گسترده او ناشی می‌شود ولی هزاران نسخه حدیثی در میان دست‌نوشته‌ها وجود دارد که اطلاعات آن‌ها به خوبی ثبت و منعکس نشده است در بیشتر کتابخانه‌ها و موزه‌های عمومی و خصوصی، آثاری از دست‌نوشته‌های حدیثی از قرون گذشته به چشم می‌خورد و بیشتر فهرست‌نامه‌های نسخه‌های خطی عنوانی را به آثار حدیثی و علوم مربوط به آن اختصاص داده‌اند.

در قدیمی‌ترین فهرستی که در ایران منتشر شده است یعنی فهرست نسخه‌های خطی آستان قدس بخشی به اخبار اختصاص یافته است و بعد از آن در فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، ابن یوسف شیرازی به معرفی کتب اخبار و شروح و ترجمه‌های آن‌ها پرداخته است که حدود پنجاه کتاب را به تفصیل معرفی نموده و ۱۷۹ نسخه آن‌ها را نمایانده است.

جلد چهاردهم فهرست نسخه‌های خطی آستان قدس رضوی از برات علی غلامی مقدم، مخصوص نسخ خطی حدیث است. ظاهراً این کتاب اولین فهرست ویژه کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی آثار حدیثی شیعه در ایران باشد. در این اثر حدود ۴۱۰ عنوان حدیثی با ۱۲۳۵ نسخه معرفی شده است.^۴

از این چند فهرست که بگذریم، در ایران فهرست مخصوصی که نسخه‌های خطی علوم حدیث را گزارش کند منتشر نشده است.

فهرست‌های مشترک

در این گفتار کوتاه بنا نداریم به آسیب‌شناسی فهرست‌نگاری‌های متداول که در یک کتابخانه انجام می‌شود بپردازیم. بر اهل نظر پوشیده نیست که عواملی باعث بروز اشتباهات زیادی در فهرست نسخه‌های خطی می‌شود. برخی از این عوامل عبارت‌اند از:

گوناگونی روش‌های فهرست‌نویسی، تنوع زبانی مختلف فهرست‌ها، موضوعی نبودن بیشتر فهرست‌ها، عدم تخصص فهرست‌نگاران در همه رشته‌های علوم، عدم تسلط کافی

وی به ترتیب الفبای نام کتاب آورده شده است و در مورد هر کتاب تمامی نسخه‌های آن به ترتیب تاریخ کتابت نسخه مرتب شده است. در قسمت دوم کتاب‌هایی که مؤلفان آن‌ها شناخته شده‌اند، ولی تاریخ فوت آن‌ها نامشخص است، آمده است. در این قسمت ترتیب الفبایی شهرت مؤلفان رعایت شده است و در قسمت سوم کتاب‌های مجهول المؤلف شده است.

۷. فهرست مشترک نسخه‌های خطی عربی هلند (ویتکام)

«ویتکام» قصد دارد تا تمامی نسخه‌های عربی فهرست شده و فهرست نشده هلند را بدین شیوه معرفی نماید، که تاکنون جزوه‌هایی از این مجموعه منتشر شده است.

۸. فهرست نسخه‌های خطی شرقی در آلمان (سازمان مرکزی

تأمین بودجه انجمن پژوهش‌های آلمان)

حدود بیست جلد از این مجموعه منتشر شده است.

۹. فهرست نسخه‌های خطی عربی، فارسی و ترکی (اف. بودن)

این فهرست هفت جلدی تمامی نسخه‌های موجود در بلژیک را در بر می‌گیرد و در حال تکمیل است.^۶ فهرست‌های مشترک دیگری در پاکستان، هند، و اخیراً در ترکیه (مجموعه ۲۰ جلدی) منتشر شده است که معرفی و گزارش آن‌ها حال و مجال دیگری می‌طلبد.

ب - فهرست‌های مشترک فارسی و عربی داخل ایران

۱. فهرست نسخه‌های خطی فارسی (احمد منزوی)

پس از کار استوری، استاد احمد منزوی دست به تدوین فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی زد. کار آقای منزوی با کار استوری از چند جهت تفاوت دارد: اول اینکه فهرست آقای منزوی در ابتدا بر اساس موضوع و درون هر موضوع، بر اساس الفبای نام کتاب مرتب شده است و کتاب استوری به ترتیب تاریخی زمان زندگی مؤلفان است. دوم اینکه آقای منزوی از منابع بیشتری استفاده کرده است که از این جهت بر کار استوری مزیت دارد، همچنین ایشان خود به شیوه مرحوم آقابزرگ تهرانی نسخه‌هایی را رؤیت نموده‌اند که در هیچ فهرستی نیامده است و این از مزایای دیگر فهرست ایشان است.

۲. فهرستواره کتاب‌های فارسی (احمد منزوی)

این اثر پربار و بار که صورت منظم و مدون‌تری از فهرست نسخه‌های خطی منزوی است تاکنون در نه جلد و در موضوعات مختلف تدوین یافته است.

۳. فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی علوم قرآنی در

پاکستان (احمد منزوی)

این اثر در یک جلد توسط انتشارات پیام آزادی در سال ۱۳۷۸ منتشر شده و در آن ۲۶۲ عنوان کتاب فارسی معرفی شده است.

۴. فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی علوم قرآنی در

ایران (احمد منزوی)

این کتاب در یک جلد و توسط انتشارات پیام آزادی در سال ۱۳۷۸ منتشر شده است و براساس حروف الفبای کتاب‌ها منظم گردیده است.

۵. فهرست موضوعی نسخه‌های خطی عربی کتابخانه‌های

جمهوری اسلامی ایران (محمدباقر حجتی)

این کتاب که نتیجه زحمات سی ساله مؤلف آن است، دربردارنده تمامی نسخه‌های عربی کتابخانه‌های ایران است. کتاب به ترتیب موضوعی نظم یافته و در ذیل هر موضوع کتاب‌ها به ترتیب الفبای نام کتاب مرتب گشته‌اند. مؤلف در هر بخش تاریخی از آن علم را ذکر و در ذیل هر کتاب به زندگی مؤلف کتاب پرداخته است. سپس تمامی نسخه‌های به ترتیب تاریخ کتابت نسخه همراه با مشخصات کامل نسخه‌شناسی ذکر شده است، ولی این اثر صورت اتمام به خود نگرفت و فقط سه جلد آن منتشر شد.

۶. فهرستگان نسخه‌های خطی ترجمه‌های فارسی قرآن کریم

(علی صدراپی خوبی)

این فهرست که بسامد ۲۵۸ جلد از فهرست نامه‌های کتابخانه‌های ایران و ۳۵۰ جلد از فهرست‌های کشورهای دیگر را به ترتیب تاریخی از قرن چهارم تا قرن چهاردهم و ترجمه‌های بدون تاریخ را دربرمی‌گیرد. در پایان نیز فهرست جامعی از کتاب‌ها، مترجمان، کاتبان، واقفان (مرد و زن)، نسخه‌ها، آغاز و نمونه ترجمه‌ها و در نهایت تصاویری از چند نمونه کهن آورده

اهداف

این مجموعه نیز دارای همان فواید فهرست‌های مشترک بوده و همان نتایج را در بردارد. برخی از اهداف و نتایج این طرح، به ترتیب اهمیت، عبارت‌اند از:

الف- شناسایی نسخه‌های خطی موجود از آثار حدیثی شیعه‌امامیه؛
ب- پی‌گیری آثار مفقوده که نسخه‌های آنها تاکنون از دید محققان به دور مانده است؛
ج- شناسایی بهترین نسخه از آثاری که تاکنون به چاپ نرسیده‌اند؛

د- شناسایی نسخه‌های معتبر و ممتاز از آثاری که به چاپ نرسیده‌اند؛

ه- شناسایی حوزه‌های حدیثی در شهرهای مختلف با توجه به آثار نوشته شده در هر منطقه یا به عبارتی شناسایی مدارس حدیثی؛

و- شناسایی کیفیت، کمیت و اقبال به تألیف و استنساخ آثار حدیثی در دوره‌های مختلف و افت و خیزهای مربوط به آن‌ها و به عبارتی تدوین تاریخ علم حدیث در ایران؛

ز- شناسایی کاتبان نسخه‌های حدیثی و علوم حدیثی در دوره‌های مختلف.

گستره فهرستگان

برای اجرای این طرح، کتابخانه‌ها به دو دسته کتابخانه‌های داخلی ایران و کتابخانه‌های خارج از ایران تقسیم شد. در مرحله اول که شامل کتابخانه‌های داخلی است همه فهرست‌های منتشر شده تا سال ۱۳۸۰ مورد بررسی قرار گرفت. با این توضیح معلوم است از فهرست‌هایی که در سال‌های اخیر در (پس از ۱۳۸۰) کشور منتشر شده نسخه‌ای در فهرستگان گزارش نشده است. امید می‌رود تا بزودی مستدرکی از فهرست‌های جدید تهیه گردد.

برای تدوین فهرستگان نسخه‌های خطی حدیثی در خارج از ایران نیز عمده فیش‌های مربوط به آن تدوین شده است که امیدواریم هر چه زودتر به سامان برسد.

در این قسمت نام کتابخانه‌هایی که نسخه‌هایی از آن در فهرستگان معرفی شده، به ترتیب الفبایی، ذکر می‌شود. در حقیقت فهرستگان، فهرست مشترک آثار حدیثی از این کتابخانه‌ها است:

۱. آتشی، یزد؛ ۲. آرامگاه بوعلی، همدان؛ ۳. آستان حضرت عبدالعظیم (ع)؛ ۴. آستان قدس رضوی (ع)؛ ۵. آستان معصومه (ع)؛ ۶. استادی، رضا، قم؛ ۷. اصغرزاده (حاج سید علی اصغر اصغرزاده)، مشهد؛ ۸. اعتمادالدوله، همدان؛ ۹. امام جمعه زنجان؛ ۱۰. امیر کبیر (کتابخانه امیر کبیر در باغ فین کاشان)؛ ۱۱. انجمن آثار ملی؛ ۱۲. اوقاف همدان؛ ۱۳.

شده است. در آغاز کتاب نیز فهرستی از همه منابع و مأخذ و کتابخانه‌های داخلی و خارجی که نسخه‌ای از ترجمه قرآن از آن‌ها گزارش شده است تدوین شده است.

کهن‌ترین نسخه از ترجمه قرآن که در این فهرستگان ذکر شده همان قرآن قدس است که به کوشش دکتر علی رواقی در ۱۳۶۴ ش. به چاپ رسیده است.

فهرستگان ترجمه‌های قرآن در ۶۸۷ + ۳۴ صفحه در سال ۱۳۸۳ توسط مرکز ترجمه قرآن به چاپ رسیده است.

۷. کتاب‌نامه بزرگ قرآن کریم (محمد حسن بکائی)

این مجموعه که به صورت الفبایی است علاوه بر فهرست مشترک نسخه‌های خطی مربوط به قرآن کریم، همه آثار چاپی اعم از مقاله و کتاب را در ایران و خارج در بر می‌گیرد. چاپ آن از سال ۱۳۷۴ شروع شده و جلد سیزدهم آن در سال ۱۳۸۰ به چاپ رسیده است. این جلد شامل حروف ر- ژ است.

۸. معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابیطالب (ع) (حسین متقی)

این کتاب که یک فهرست موضوعی مشترک است توسط کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، در سال ۱۳۸۱ در ۸۴۸ صفحه منتشر شده است. این فهرست به صورت الفبایی تدوین شده و نسخه‌هایی درباره حضرت امیرالمؤمنین (ع) را در داخل و خارج ایران گردآوری نموده و معرفی می‌کند.

۹. معجم التراث الکلامی (جعفر سبحانی)

این فهرستگان ارزشمند که مرکب از نام ۱۲۸۱۰ کتاب کلامی شیعه است بر اساس ترتیب الفبایی سامان یافته و کلیه کتاب‌های کلامی موجود اعم از خطی و چاپی، فارسی و عربی را شامل می‌شود و در پنج مجلد تدوین شده است.

فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه این فهرستگان، اولین تلاش جامع در شناسایی و تهیه آثار حدیثی است و ناگفته پیداست که زمینه اصلی تدوین آن، با گسترش انتشار کتاب‌شناسی‌ها و تلاش‌های بی‌وقفه کتاب‌شناسان شیعی - که در چند دهه اخیر، رشد قابل توجهی داشته و حاصل آن، انتشار صدها جلد کتاب‌شناسی و فهرست‌نامه بوده - فراهم آمده است.

کتاب حاضر که در حقیقت تدوین و تنظیم مجموعه اطلاعاتی است که اندیشه‌مندان با صبر و حوصله و قلت امکانات و تحمل مشقت‌ها از لابلای نسخ خطی، استخراج و در فهرست‌ها ثبت نموده‌اند.

طرح تدوین این فهرستگان از سال ۱۳۷۶ در مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث در قم آغاز شد.

ایزدی (حاجی ایزدی)، همدان؛ ۱۴. برنا (قاسم برنا)، همدان؛ ۱۵. بنی صدر (حاج سید نصرالله بنی صدر)، همدان؛ ۱۶. بیات (عبدالحسین بیات)، اراک؛ ۱۷. بیانی (مهدی بیانی)، تهران؛ ۱۸. پژوهشگاه (مؤسسه مطالعات فرهنگی)، تهران؛ ۱۹. پیشنماز آملی (ابوالحسن پیشنماز آملی)، آمل؛ ۲۰. تربیت، تبریز؛ ۲۱. ثامنی، اراک؛ ۲۲. ثقة الاسلام، تبریز؛ ۲۳. جعفری کاشان؛ ۲۴. جلالی، (دکتر جلالی)، همدان؛ ۲۵. جواد شریف، خوی؛ ۲۶. جواهری (حبیب جواهری)، همدان؛ ۲۷. حجت کوهکمری، قم؛ ۲۸. حسینی قمر بنی هاشم، دامغان؛ ۲۹. حیدری، مشهد؛ ۳۰. حیدریان (صدیقه حیدریان)، همدان؛ ۳۱. خادم حسینی، تبریز؛ ۳۲. خاکپور (اسدالله خاکپور)، تهران؛ ۳۳. خاوری (دکتر خاوری)، شیراز؛ ۳۴. خانقاه احمدیه، شیراز؛ ۳۵. خانقاه نوربخش، تهران؛ ۳۶. دارالحدیث، قم؛ ۳۷. دامغانی، همدان؛ ۳۸. دانشکده ادبیات اصفهان؛ ۳۹. دانشکده ادبیات تبریز؛ ۴۰. دانشکده ادبیات تهران؛ ۴۱. دانشکده ادبیات مشهد؛ ۴۲. دانشکده الهیات تهران؛ ۴۳. دانشکده الهیات مشهد؛ ۴۴. دانشکده پزشکی شیراز؛ ۴۵. دانشکده حقوق تهران؛ ۴۶. دانشکده علوم قرآنی، تهران؛ ۴۷. دانشگاه اصفهان؛ ۴۸. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران؛ ۴۹. دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، تهران؛ ۵۰. دهگان (ابراهیم دهگان اراکی)، اراک؛ ۵۱. ذکاء (یحیی ذکاء)، تهران؛ ۵۲. رجایی مغزی، مشهد؛ ۵۳. رضوی کاشان (سید محمدحسین علم الهدی رضوی)، کاشان؛ ۵۴. روحانی (سید مهدی روحانی)، قم؛ ۵۵. روضاتی (سید محمدعلی روضاتی)، اصفهان؛ ۵۶. زنجانی (سید احمد زنجانی)، قم؛ ۵۷. زند (عباس زند)، همدان؛ ۵۸. سادات ناصری (حسن سادات ناصری)، تهران؛ ۵۹. سازمان مدارک فرهنگی (انقلاب اسلامی)، تهران؛ ۶۰. سپهسالار (مدرسه عالی شهید مطهری)، تهران؛ ۶۱. سلطنتی (کاخ گلستان)، تهران؛ ۶۲. سعیدی (ابوالفضل سعیدی ریحان یزدی)، یزد؛ ۶۳. سید ابوالرضا، کاشان؛ ۶۴. سید الشهدا (ع)، آشتیان؛ ۶۵. سیرلو (حمید سیرلو)، همدان؛ ۶۶. شاد قزوینی، رشت؛ ۶۷. شاهچراغ، شیراز؛ ۶۸. شوشتری (سید محمد شوشتری)، اهواز؛ ۶۹. شهرداری اصفهان؛ ۷۰. شهشهانی (حسین شهشهانی)، تهران؛ ۷۱. طاهری شهاب، ساری؛ ۷۲. طوسی حائری، قم؛ ۷۳. عاطفی (حسن عاطفی)، کاشان؛ ۷۴. علامه محمد حسین طباطبایی، قم؛ ۷۵. علومی (شیخ علی علومی)، یزد؛ ۷۶. علومی (شیخ محمود علومی)، یزد؛ ۷۷. عمومی اصفهان^{۱۱} (کتابخانه فرهنگ اصفهان، کتابخانه امام صادق (ع)؛ ۷۸. عمومی امام هادی (ع)، مشهد؛ ۷۹. عمومی ساری؛ ۸۰. عمومی سمنان؛ ۸۱. عمومی مراغه؛ ۸۲. عینی (دکتر عینی)، شیراز؛ ۸۳. غفاری (حسن علی غفاری معاون الدوله)، تهران؛ ۸۴. فاضل خوانساری، خوانسار؛ ۸۵. فحول قزوینی، قم؛ ۸۶. فرخ، مشهد؛ ۸۷. فروزان مهر، همدان؛ ۸۸. فرهاد

معمد (محمود فرهاد معتمد)، تهران؛ ۸۹. فرهنگ اصفهان؛ ۹۰. فرهنگ رشت^{۱۲}؛ ۹۱. فرهنگ مشهد^{۱۳}؛ ۹۲. فرید تنکابنی، رامسر؛ ۹۳. فیاض (دکتر علی اکبر فیاض)، تهران؛ ۹۴. فیض مهدوی، کرمانشاه؛ ۹۵. قائینی (شیخ علی فاضل قائینی نجفی)، قم؛ ۹۶. قاضی طباطبایی (شهید سید محمدعلی قاضی طباطبایی)، تبریز؛ ۹۷. قریب گرکانی (عبدالعظیم قریب گرکانی)؛ ۹۸. کشفی، اصفهان؛ ۹۹. کمالی همدان؛ ۱۰۰. گلپایگانی، قم؛ ۱۰۱. گوهرشاد، مشهد؛ ۱۰۲. لاجوردی (سید مهدی لاجوردی)، قم؛ ۱۰۳. مجلس سنا، تهران؛ ۱۰۴. مجلس شورای اسلامی، تهران؛ ۱۰۵. محتشمی (مسعود محتشمی)، تهران؛ ۱۰۶. محقق، تبریز؛ ۱۰۷. محقق طباطبایی، قم؛ ۱۰۸. محلاتی، صدرالدین، شیراز؛ ۱۰۹. محمودآبادی (حسن محمودآبادی)، یزد؛ ۱۱۰. مدیرشانه چی (کاظم مدیرشانه چی)، مشهد؛ ۱۱۱. مدرسه آیت الله خویی، مشهد؛ ۱۱۲. مدرسه امام صادق (ع)، بروجرد؛ ۱۱۳. مدرسه امام صادق (ع)، چالوس؛ ۱۱۴. مدرسه امام صادق (ع)، قزوین؛ ۱۱۵. مدرسه امام عصر (عج)، شیراز؛ ۱۱۶. مدرسه امیرالمؤمنین (ع)، آران؛ ۱۱۷. مدرسه باقریه، مشهد؛ ۱۱۸. مدرسه جعفریه، قائن؛ ۱۱۹. مدرسه چهل ستون، تهران؛ ۱۲۰. مدرسه حاج حسن، مشهد؛ ۱۲۱. مدرسه حجازی ها، قم؛ ۱۲۲. مدرسه حجتیه، قم؛ ۱۲۳. مدرسه خان بزرگ، یزد؛ ۱۲۴. مدرسه خیرات خان، مشهد؛ ۱۲۵. مدرسه دامغانی، همدان؛ ۱۲۶. مدرسه رضویه، قم؛ ۱۲۷. مدرسه زنگنه، همدان؛ ۱۲۸. مدرسه سلطانی، کاشان؛ ۱۲۹. مدرسه سلیمان خان، مشهد؛ ۱۳۰. مدرسه صاحب الامر (عج)، آشتیان؛ ۱۳۱. مدرسه صادقیه، سمنان؛ ۱۳۲.

شیراز؛ ۱۸۲. هدایتی (حاج اسماعیل هدایتی)^{۱۹}، قم؛ ۱۸۳. هلال آران (امامزاده هلال بن محمد)، کاشان؛ ۱۸۴. همراه (رضا همراه)، همدان.^{۲۰}

چگونگی ترتیب اطلاعات در فهرستگان

در این مجموعه معرفی هر کتاب در دو بخش (کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی) صورت گرفته است، که توضیح آن به اختصار می‌آید.

الف - کتاب‌شناسی

این قسمت شامل عناوین زیر است:

۱. عنوان کتاب؛

عناوین کتاب‌ها، ابتدا به ترتیب موضوعی و سپس در هر موضوع به ترتیب الفبایی نام کتاب‌ها تنظیم شده‌اند. در مواردی که عنوان کتاب در فهرستی اشتباه ذکر شده باشد، آن کتاب ذیل عنوان صحیح خود آمده و عنوان ذکر شده در بخش «نسخه‌شناسی» تحت عنوان «عنوان معرفی» آورده شده است.

شایان ذکر است که اشتباهات موجود فهرست‌ها که در فهرستگان تصحیح شده است، فراوان‌اند و شاید اگر جداگانه ذکر می‌شد، یک جلد را به خود اختصاص می‌داد. برای نمونه، کهن‌ترین نسخه از کتاب‌های: المناقب خوارزمی، الطرف ابن طاووس و العمدهی ابن بطریق، در فهرستگان، برای اولین بار، یاد شده است. این نسخه‌ها در فهرست‌ها با عنوان‌های دیگر و مجهول المؤلف معرفی شده‌اند.

فوائد متفرقه حدیثی‌ای که در فهرست‌ها با عنوان‌های

مدرسه صدر، اصفهان؛ ۱۳۳. مدرسه صدر، بابل؛ ۱۳۴. مدرسه عباسقلی خان، مشهد؛ ۱۳۵. مدرسه عبدالرحیم خان (سریزدی)، یزد؛ ۱۳۶. مدرسه علوی، خوانسار؛ ۱۳۷. مدرسه غرب همدان، همدان؛ ۱۳۸. مدرسه فاضلیه، مشهد؛ ۱۳۹. مدرسه فتحعلی بیگ (صادقیه)، دامغان؛ ۱۴۰. مدرسه فیضیه، قم؛ ۱۴۱. مدرسه مروی، تهران؛ ۱۴۲. مدرسه میرزا جعفر، مشهد؛ ۱۴۳. مدرسه نمازی، خوی؛ ۱۴۴. مدرسه نواب، مشهد؛ ۱۴۵. مدرسه ولی عصر (عج)، تبریز؛ ۱۴۶. مدرسی (جواد مدرسی)، یزد؛ ۱۴۷. مرعشی نجفی (آیت‌الله)، قم؛ ۱۴۸. مرکز احیاء میراث اسلامی، قم؛ ۱۴۹. مزار روزبهان بقلی، شیراز؛ ۱۵۰. مسجد اعظم شه‌میرزاد، سمنان؛ ۱۵۱. مسجد اعظم، قم؛ ۱۵۲. مسجد جامع مراغه؛ ۱۵۳. مسجد جامع ندوشن، یزد؛ ۱۵۴. مسجد جامع عتیق، شیراز؛ ۱۵۵. مسجد شیخ بابا، مراغه؛ ۱۵۶. معارف، تهران^{۱۸}؛ ۱۵۷. مفتاح (حسین مفتاح)، تهران؛ ۱۵۸. مقبره سید یعقوب، خوی؛ ۱۵۹. ملک (کتابخانه و موزه ملی) تهران؛ ۱۶۰. ملی، تبریز؛ ۱۶۱. ملی، تهران؛ ۱۶۲. ملی فارس، شیراز؛ ۱۶۳. موزه ایران باستان (موزه ملی ایران)، تهران؛ ۱۶۴. موزه، خوی؛ ۱۶۵. موزه هنرهای تزئینی؛ ۱۶۶. مؤسسه لغتنامه دهخدا، تهران؛ ۱۶۷. مولوی (عبدالحمید مولوی)، مشهد؛ ۱۶۸. مؤید (شیخ حیدر علی مؤید)، قم؛ ۱۶۹. مهدوی (دکتر اصغر مهدوی)، تهران؛ ۱۷۰. میرحسینای قزوینی، قزوین؛ ۱۷۱. میراث فرهنگی سمنان؛ ۱۷۲. مینوی، مجتبی، تهران؛ ۱۷۳. نجفی، مهدی، اصفهان؛ ۱۷۴. نجومی (سید مرتضی نجومی)، کرمانشاه؛ ۱۷۵. نخجوانی (حسین نخجوانی)، تبریز؛ ۱۷۶. نورالدین هاشمی حسینی، شیراز؛ ۱۷۷. واجد، شیراز؛ ۱۷۸. واعظ چرندابی، تبریز؛ ۱۷۹. واعظزاده خراسانی، مشهد؛ ۱۸۰. وزیری، یزد؛ ۱۸۱. وصال (دکتر وصال)،

صورت انتشار درج شده است. در کتاب‌های مشهور که چاپ‌های متعدد دارند از ذکر مشخصات چاپ خودداری شده و در صورت ضرورت، چاپی که ویژگی خاصی داشته، ذکر شده است. البته این بخش کاملاً به روز نیست و کتاب‌های زیادی ممکن است چاپ شده باشد که ذکر نشده است.

۷. منابع کتاب‌شناسی: در این قسمت، مصادری که اطلاعاتی مربوط به این کتاب در آن‌ها موجود است ذکر شده است.
۸ و ۹. آغاز و انجام کتاب: این بخش راه‌گشای شناسایی بسیاری از نسخه‌های خطی حدیثی است که در میان فهرست‌نامه‌ها شناسایی نشده و یا غلط معرفی شده‌اند.

ب - نسخه‌شناسی

این قسمت شامل عناوین زیر است:

۱. نام کتابخانه، شهر، کشور: در این قسمت نام کتابخانه و سپس نام شهر آمده است و اگر اصل نسخه در کشور دیگری بوده است، ابتدا نام کشور، سپس نام شهر و در نهایت نام کتابخانه آمده است و سپس نام کتابخانه‌ای در ایران که میکروفیلم یا عکس آن نسخه را در اختیار دارد، در قسمت سابقه ذکر شده است.

۲. شماره نسخه

۳. نوع خط

۴. عنوان معرفی: چنانچه قبلاً گفته شد، اگر عنوانی که در ماخذ برای این نسخه آمده، با عنوان ذکر شده در فهرستگان مغایر باشد، عنوان ذکر شده در ماخذ در این قسمت درج می‌شود.

۵. نام کاتب

۶. تاریخ کتابت

۷. محل کتابت

۸. شماره کتاب در مجموعه، در صورتی که کتاب در ضمن مجموعه تحریر یافته باشد.

۹. تعداد صفحات

۱۰. سابقه، در صورتی که نسخه قبلاً در کتابخانه دیگری بوده و بعداً به کتابخانه مذکور منتقل شده، شماره نسخه در کتابخانه سابق در این قسمت ذکر شده است. همچنین اگر تصویری از نسخه معرفی شده، در کتابخانه‌ای نگهداری می‌شود شماره تصویر و نام کتابخانه در این قسمت ذکر شده است. در نسخه‌هایی که تصویر آن‌ها در ایران و نسخه اصل در خارج از ایران بوده، ابتدا نام کتابخانه و کشوری که نسخه اصل در آن نگهداری می‌شود، ذکر شده است.

در موارد متعددی که یک نسخه قبلاً در کتابخانه‌ای بوده، و در فهرست آن کتابخانه معرفی شده و پس از انتقال

مختلف آمده، تا حد امکان، در ذیل عنوان‌هایی نظیر «احادیث، الأحادیث حدیث، روایات، خبر و...» ذکر شده‌اند و اطلاعات کتاب‌شناسی نسخه‌های آن‌ها نیز در ذیل هر نسخه درج شده است. البته این نسخه‌ها و عنوان‌ها نیاز به بررسی بیشتر و مراجعه به نسخه دارند و در مواردی شاید کتاب مستقلی باشد که بر اثر افتادگی آغاز و انجام نسخه، در فهرست‌نامه‌ها با نام مجموعه حدیثی معرفی شده‌اند.

می‌توان گفت عنوان‌های ذکر شده، در فهرستگان لزوماً به معنای اثبات وجود کتابی با این نام نیست؛ بلکه در موارد متعددی یک صفحه یا برگ با عنوان مستقل معرفی شده است. تشخیص این که عنوان معرفی شده کتاب مستقلی است، در اغلب موارد، از همان عنوان، معلوم است و در مواردی نیز - به دلیل ناقص بودن اطلاعات ذکر شده در فهرست‌نامه‌ها - جز با مراجعه به اصل نسخه مقدر نیست.

۲. عنوان یا عنوان‌های دیگر کتاب؛

گاهی برای یک کتاب دو یا سه نام وجود دارد. در این موارد نام مشهورتر کتاب در ابتدا قرار گرفته و نام‌های بعدی داخل پرانتز تذکر داده شده است. نام داخل پرانتز هم‌چنین در ردیف الفبایی خود مجدد معرفی شده و به نام اصلی ارجاع داده شده است. مثلاً شرح الکافی از علامه مجلسی به مرآة العقول ارجاع داده می‌شود.

۳. زبانی که کتاب به آن نوشته شده است. شایان ذکر است که اغلب کتاب‌های معرفی شده به عربی و یا فارسی است و تعداد معدودی کتاب ترکی و یا اردو نیز به چشم می‌خورد.

۴. نام، لقب، کنیه، نام پدر، نام مشهور و تاریخ وفات مؤلف. اغلب تاریخ وفات‌ها به هجری قمری است و در غیر این صورت، تاریخ‌های هجری شمسی و میلادی تذکر داده شده است.

مواردی که مؤلف کتاب، معلوم نبوده با عبارت «از: مؤلف ناشناخته» مشخص شده است و مواردی که در مؤلف کتاب، تردید وجود داشته، عبارت «گویا از:» این مطلب را نشان داده است و کتاب‌هایی که تألیف آن‌ها به ائمه (ع): نسبت داده شده، با عبارت «منسوب به:» یاد شده‌اند.

در مواردی که عنوان معرفی شده، عنوانی بوده که مؤلفی برای آن نمی‌توان ذکر کرد، مانند: حدیث معرفتی بالثورائیه، حدیث علی (ع)، حدیث امام صادق (ع) و...، جای مؤلف، خالی مانده و مؤلفی برای آن، ذکر نشده است.

۵. معرفی کوتاه محتوای کتاب، شامل: تعداد فصول کتاب، تاریخ تألیف، شخصی که مؤلف کتابش را به وی تقدیم نموده و یا به درخواست وی نگاشته است، تعداد مجلدات کتاب در صورتی که کتاب بیش از یک جلد باشد.

۶. چاپ: در این قسمت مشخصات کتاب‌شناسی چاپی اثر در

۵. جلد ششم: متون حدیث شیعه از (مکارم الأخلاق - ی) و متون حدیث عامه.

برخی از مهم‌ترین آثار حدیثی شیعه

با تدوین این فهرستگان، زمینه برای تحقیقات جدید در این عرصه فراهم آمده است. از این زمینه‌ها، امکان شناسایی آثار حدیثی مورد توجه دانشمندان گذشته است؛ چرا که یکی از شاخصه‌های مورد توجه بودن کتابی در گذشته، تعدد نسخ خطی آن اثر است. در این مختصر آثار حدیثی که بیش از پنجاه نسخه داشته‌اند را ذکر می‌کنیم. با این فهرست کوتاه مشخص می‌شود کدام آثار، بیشتر از دیگران مورد توجه بوده‌اند که شاید لازم باشد، امروزه نیز در عرصه حدیثی جایگاه ویژه آن‌ها، حفظ شود و اولویت اول در نشر و ترویج آثار حدیثی با این کتاب‌ها باشد.

۱. الکافی، ثقة الاسلام کلینی، ۱۱۰۰ نسخه
۲. کتاب من لایحضره الفقیه، شیخ صدوق، ۸۴۵ نسخه
۳. تهذیب الأحکام، شیخ طوسی، ۷۲۳ نسخه
۴. الاستبصار، شیخ طوسی، ۳۶۲ نسخه
۵. بحار الأنوار، علامه مجلسی، ۷۴۸ نسخه
۶. الوافی، فیض کاشانی، ۵۲۳ نسخه
۷. شرح اربعین حدیث، شیخ بهایی، ۳۳۹ نسخه
۸. صافی در شرح کافی، ملاخلیل قزوینی، ۳۲۸ نسخه
۹. وسایل الشیعة، شیخ حر عاملی، ۲۹۳ نسخه
۱۰. نهج البلاغة، سید رضی، ۲۸۷ نسخه
۱۱. عیون أخبار الرضا (ع)، شیخ صدوق، ۲۱۳ نسخه
۱۲. شرح أصول الکافی، ملا صالح مازندرانی، ۱۸۸ نسخه
۱۳. جامع الأخبار، محمد بن محمد شعیری، ۱۸۴ نسخه
۱۴. عوالم العلوم، بحرانی، ۱۶۷ نسخه
۱۵. مصباح الشریعة و مفتاح الحقیقة، منسوب به امام صادق(ع)، ۱۶۵ نسخه

۱۶. ترجمه اربعین شیخ‌بهایبی (ترجمه قطب شاهی)، خاتون‌آبادی، ۱۶۴ نسخه

۱۷. مجمع البحرین و مطلع النیرین، فخرالدین طریحی، ۱۴۰ نسخه

۱۸. الاحتجاج علی أهل اللجاج، طبرسی، ۱۲۷ نسخه

۱۹. أنوار العقول فی أشعار وصی الرسول (دیوان علی ع)، کیدری ۱۲۶ نسخه

۲۰. شرح نهج البلاغة، ابن ابی الحدید، ۱۱۹ نسخه

۲۱. کمال الدین و تمام النعمة، شیخ صدوق، ۱۱۵ نسخه

۲۲. نثر اللثالی، طبرسی، ۱۱۱ نسخه

۲۳. اللوامع القدسیة، محمدتقی مجلسی، ۱۰۷ نسخه

به کتابخانه دیگر در فهرست آن کتابخانه نیز معرفی شده است. در موارد اخیر چنانچه معلوم باشد که نسخه در چه کتابخانه‌ای است، ابتدا مشخصات آن کتابخانه و سپس نام کتابخانه قبلی و شماره نسخه در آن در ذیل عنوان «سابقه» ذکر می‌گردد و در صورت مشخص نبودن نسخه به یک کتابخانه، ناچار نسخه دو بار و در ذیل نام هر دو کتابخانه ذکر شده است.

۱۱. مأخذ، در این بخش نام، شماره جلد و صفحه مأخذ یا مأخذی که اطلاعات نسخه‌شناسی از آن گرفته شده درج شده است. اگر منبع از فهرسی باشد که تا سال ۱۳۸۰ چاپ نشده و به لطف مؤلفان آن‌ها در اختیار فهرستگان قرار گرفته است، در بخش مأخذ بعنوان «مخطوط» ذکر می‌شود.

رجال و درایه شیعه در فهرستگان

اولین جلد مجموعه فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه اختصاص به درایه و رجال دارد. این جلد در بهار ۱۳۸۲ توسط انتشارات دارالحدیث در ۵۵۴ صفحه منتشر شد و حاوی ۹۷ عنوان کتاب با ۴۷۹ نسخه در مورد درایه شیعه است. در پایان بخش درایه ۳۴ عنوان کتاب درایه عامه نیز از کتابخانه‌های ایران گزارش شده است.

کهن‌ترین کتاب درایه از قطب الدین سعید راوندی (م ۵۷۳ ق) با نام تحریر بیان الأخبار التي فی اول الاستبصار است که نسخه آن در دانشگاه تهران می‌باشد.

بعد از بخش درایه، فهرست کتب رجالی شیعه و نسخه‌های آن‌ها گزارش شده که در این بخش ۲۸۵ عنوان کتاب رجالی با نسخه‌های آن‌ها معرفی شده است. در بخش رجال عامه نیز ۵۶ عنوان رجالی با نسخه‌هایشان گزارش شده است. در پایان این جلد، فهرست عناوین کتاب‌های معرفی شده، پدیدآورندگان و کاتبان آمده است.^{۲۱}

متون حدیث شیعه در فهرستگان

بعد از انتشار جلد اول، جلدهای دوم تا هفتم فهرستگان در سال جاری انتشار یافت.^{۲۲} تا پایان جلد ششم این مجموعه اختصاص به کتاب‌های متون حدیث، شروح، حواشی و ترجمه‌های آن‌ها دارد و به تفکیک حاوی مطالب ذیل است:

۱. جلد دوم: مقدمه، مأخذ و مصادر فهرستگان و متون حدیث شیعه از (الف - پ).
۲. جلد سوم: متون حدیث شیعه از (ت - ح).
۳. جلد چهارم: متون حدیث شیعه از (خ - ض).
۴. جلد پنجم: متون حدیث شیعه از (ط - مکاتیب الرسول).

(ص).

۲۴. الأمالی (المجالس)، شیخ طوسی، ۱۰۶ صفحه
 ۲۵. عین الحیة (شرح وصایای پیامبر به ابودر)، علامه مجلسی، ۱۰۰ نسخه
 ۲۶. غرر الحکم و درر الکلم، آمدی، ۹۸ نسخه
 ۲۷. مصابیح القلوب، شیعی سبزواری، ۹۷ نسخه
 ۲۸. صحیفة الرضا(ع)، ۹۶ نسخه
 ۲۹. التوحید، شیخ صدوق، ۹۵ نسخه
 ۳۰. علل الشرایع، شیخ صدوق، ۹۰ نسخه
 ۳۱. شرح دیوان امام علی (ع)، میبیدی، ۸۹ نسخه
 ۳۲. الذهبیة (طب الرضاع)، ۸۸ نسخه
 ۳۳. حلیة المتقین، علامه مجلسی، ۸۸ نسخه
 ۳۴. شرح أصول الکافی، ملا صدرا، ۸۴ نسخه
 ۳۵. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، شیخ صدوق، ۸۲ نسخه
 ۳۶. الخصال، شیخ صدوق، ۷۶ نسخه
 ۳۷. معانی الأخبار، شیخ صدوق، ۶۹ نسخه
 ۳۸. تفسیر امام حسن عسکری (ع)، ۶۵ نسخه
 ۳۹. تفسیر القرآن، علی بن ابراهیم قمی، ۶۲ نسخه
 ۴۰. مصباح السالکین (شرح نهج البلاغه)، ابن میثم بحرانی، ۶۱ نسخه
 ۴۱. روضة التیقین (شرح کتاب من لایحضره الفقیه)، محمدتقی مجلسی، ۶۱ نسخه
 ۴۲. حاشیة الکافی، ملا رفیعا نائینی، ۶۰ نسخه
 ۴۳. رساله در رجعت، علامه مجلسی، ۵۹ نسخه
 ۴۴. شرح حدیث حقیقت، عبدالرزاق کاشانی، ۵۳ نسخه
 ۴۵. مکرم الأخلاق، طبرسی، ۵۳ نسخه
 ۴۶. مرآة العقول، علامه مجلسی، ۵۱ نسخه
 ۴۷. شرح توحید الصدوق، قاضی سعید قمی، ۵۰ نسخه
- چند نسخه کهن حدیثی در این فهرستگان صدها نسخه کهن حدیثی معرفی شده است. بعنوان نمونه، چهارده نسخه از قدیمی‌ترین دست نوشته‌ها را ذکر می‌کنیم.^{۳۳}
۱. مسار الشیعه، شیخ مفید، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۲۱۶۲، کوفی، حدود ۳۹۰ ق.
 ۲. نهج البلاغه، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ش ۳۸۲۷، نسخ معرب، ۴۶۹ ق.
 ۳. نهج البلاغه، کتابخانه آتشی یزد، نسخ معرب، دارای تاریخ ۴۸۳ ق.
 ۴. تهذیب الأحکام، شیخ طوسی، کتابخانه علامه طباطبائی قم، قرن ۵ ق.

۵. من لایحضره الفقیه، شیخ صدوق، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ش ۲۳۵، نسخ، قرن ۵ ق.
 ۶. نهج البلاغه، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ش ۲۳۱۰، نسخ، قرن ۵ ق.
 ۷. نهج البلاغه، کتابخانه آستان قدس رضوی، ش ۱۳۸۴۷، نسخ مشکل، ۵۴۴ ق.
 ۸. الأمالی، سید مرتضی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۲۲۳، نسخ، ۵۴۴ ق.
 ۹. نهج البلاغه، کتابخانه ملی ملک، ش ۸۷۴، نسخ، ۵۶۶ ق.
 ۱۰. نهج البلاغه، جواد مدرسی، یزد، نسخ، ۵۷۵ ق.
 ۱۱. عیون أخبار الرضا (ع)، شیخ صدوق، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ش ۹۵۵۵، نسخ معرب، ۵۷۶ ق.
 ۱۲. اختیار معرفة الرجال، شیخ طوسی، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ش ۲۶۳۶، نسخ، ۵۷۷ ق.
 ۱۳. الغیبة، نعمانی، کتابخانه آستان قدس رضوی، ش ۱۷۵۴، نسخ، ۵۷۷ ق.
 ۱۴. الأمالی، شیخ طوسی، کتابخانه ملی ملک، ش ۱۱۶۰، نسخ، ۵۸۰ ق.
- برخی از قدیمی‌ترین نسخه‌های کتب حدیثی اهل سنت در کتابخانه‌های ایران
- عناوین زیر که قدیمی‌ترین نسخه‌های خطی حدیثی عامه در کتابخانه‌های ایران تا پایان قرن ششم است به صورت مفصل در فهرستگان معرفی شده است. قابل ذکر است در پایان جلد هفتم، فهرست نسخه‌های خطی عامه در کتابخانه‌های ایران به عنوان ملحق در این جلد آمده است.^{۳۴}
۱. الامالی، مؤلف ناشناخته، نسخ، قرن ۵ ق، آستان قدس رضوی، ش ۱۵۰۶۱.
 ۲. ترجمه شهاب الاخبار، مؤلف ناشناخته، نسخ، ۵۶۷ ق، مدرسه غرب همدان، ص ۱۲۲.
 ۳. الجامع الصحیح، بخاری، نسخ معرب، قرن ۶ ق، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ش ۷۶۵۴.
 ۴. الجامع الصحیح، بخاری، نسخ، قرن ۶ ق، سپهسالار، ش ۱۷۳۹.
 ۵. الجامع الصحیح، مسلم، نسخ، ۵۹۱ ق، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ش ۸۹۱۴.
 ۶. شرح صحیح البخاری، نسخ، قرن ۶ ق، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ش ۶۶۳۰.
 ۷. ضوء الشهاب، حنفی، نسخ معرب، قرن ۶ ق، ملک، ش ۱۶۳۱.
 ۸. مصابیح السند، بغوی، نسخ، قرن ۶ ق، مجلس شورای

۵. جلد‌های ۱۹ و ۲۰، شامل فهرست‌های عمومی همه مجلدات. این فهرست‌ها که به کمک برنامه نرم‌افزاری «قلم» تهیه می‌شود این مطالب را در بر می‌گیرد. فهرست کتاب‌ها، فهرست پدیدآورندگان، فهرست کاتبان، فهرست آغاز کتاب‌ها، فهرست مأخذ، فهرست کتاب خانه‌ها و فهرست نسخه‌ها.

نرم‌افزار فهرستگان

طرح گسترده فهرستگان و تدوین و تنظیم اطلاعات مربوط به آن با نرم‌افزار قلم (فهرستگر نسخ خطی حدیث و علوم حدیث) فراهم شد.

این نرم‌افزار که توسط آقای احسان سرخه‌ای، طراحی و ارائه شد دارای قابلیت‌های ورود اطلاعات در بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی، فهرست و جست‌وجو است. فهرست‌های آن شامل فهرست کتب، مؤلفان، کاتبان، آغاز کتب، مأخذ، کتابخانه‌ها، نسخه‌ها و موضوعات می‌باشد.

تمامی فهرس به صورت الفبایی منظم شده و برخی به صورت‌های دیگر نیز قابل ترتیب و تدوین است و در همه آن‌ها قابلیت جست‌وجو با کلیدواژه ابتدای عبارت یا عنوان مورد نیاز کاربر می‌باشد.

در بخش ویژه جست‌وجو نیز مطالب به دو صورت عمومی و ترکیبی قابل دستیابی است. وجه اشتراک هر دو آن است که جست‌وجو به صورت حرفی (کارکتری) بدون توجه به شکل حرف وارد شده، انجام می‌شود. در بخش جست‌وجوی عمومی، کلمه یا عبارت مورد نظر به یکباره در چند مشخصه از مشخصات کتاب و نسخه، مورد جست‌وجو قرار گرفته و در جست‌وجوی ترکیبی ابتدا مشخصات مورد نظر از کتاب، مؤلف، موضوع و نسخه اخذ می‌شود. حداکثر موارد جست‌وجو در برنامه به طور هم زمان هفده مورد پیش‌بینی شده است. سخنی از خصوصیت‌ها و قابلیت‌های این نرم‌افزار که زمینه تدوین فهرستگان را فراهم نمود، در این کوتاه نمی‌گنجد. امید است در آینده و با چاپ تمامی مجلدات فهرستگان نرم‌افزار آن نیز در اختیار محققان قرار گیرد.^{۲۶}

آماده‌سازی و ارائه این اثر که در موضوع خود منحصر بفرد و اولین است، راه را برای تحقیق و پژوهش بهتر و برتر در حوزه حدیث شیعیه هموارتر ساخت. این مجموعه که در پی یک دهه تلاش و فعالیت بدست آمده است یکی از کمبودهای مهم را در عرصه تحقیق متون حدیثی و علوم وابسته به آن پر خواهد کرد.

نتیجه کار اساتید و دانشوران گرامی جناب آقای صدراپی‌خویی، جناب آقای ابوالفضل حافظیان بابلی، جناب آقای

اسلامی، ش ۳۹۶۵.
۹. معجم الصحابه، بغوی، نسخ، ۵۱۳ ق، کتابخانه آیت‌الله مرعشی‌نجفی، ش ۲۴۷.

احادیث قدسی و اسماء حسنی در فهرستگان

در میان کتاب‌ها و دست نوشته‌های برجای مانده از عالمان و دانشمندان اسلامی ترجمه و شرح احادیث قدسی به چشم می‌خورد که جلد هفتم فهرستگان به این موضوع اختصاص دارد. اربعون سوره منتخبه من التوراة منسوب به امیرالمؤمنین (ع) که بارها به چاپ رسیده است بیشترین نسخه از این قبیل است که بعد از آن الجواهر السنیه فی الاحادیث القدسیه از شیخ حر عاملی (م ۱۱۰۴ ق) قرار دارد.

از میان شروح احادیث قدسی نیز شرح، حدیث کنت کنزاً مخفیاً (رسالة الاعیان الثابتة) از ابن عربی (م ۶۳۸ ق) از پرشمارترین نسخه‌هاست. در این جلد هشتاد عنوان کتاب و رساله درباره احادیث قدسی آمده است.

بخش دوم این جلد اختصاص به عناوین مربوط به اسماء حسنی، رساله‌ها و کتاب‌های پیرامون این موضوع دارد. در این موضوع بحر الغرایب از محمد بن محمد هروی فارسی معروف به فصیح ادیب (قرن ۹ ق) پر شمارترین نسخه‌ترین کتاب است. در این بخش ۱۳۱ عنوان کتاب و رساله با نسخه‌های مربوط معرفی و گزارش شده است.

پس از احادیث قدسی و اسماء حسنی، بیشتر حجم این جلد مربوط به فهرست مجلدات دوم تا هفتم است و کتاب‌های معرفی شده، پدید آورندگان، کاتبان و در نهایت مأخذ و مصادر را در بر می‌گیرد.^{۲۵}

در انتظار انتشار

تاکنون هفت جلد از این مجموعه ارزشمند به چاپ رسیده و در دسترس علاقه‌مندان قرار گرفته است. فهرست مختصر مجلدات آینده به این شرح است:

۱. جلد‌های ۸ - ۱۲، شامل ادعیه شیعیه و ملحقاتی در ادعیه عامه، این بخش در حال و ویرایش نهایی است.
۲. جلد‌های ۱۳ و ۱۴، شامل اجازات حدیثی شیعیه و ملحقاتی در اجازات عامه، این بخش نیاز به بازبینی دارد.
۳. جلد‌های ۱۵ و ۱۶، شامل مستدرکات نسخه‌های داخلی ایران که در فهرست نامه‌های سال‌های ۱۳۸۰ تاکنون منتشر شده است، در این قسمت تنها منابع و مأخذ جمع‌آوری شده است.
۴. جلد‌های ۱۷ و ۱۸، شامل نسخه‌های خارج از کشور، این بخش نیز در حد جمع‌آوری منابع و مأخذ می‌باشد.

۱۰. این فهرست به همراه فهرست نسخه‌های مدرسه علمیه صاحب‌الامر آشتیان توسط آقای صادق حضرتی تدوین گردیده و اخیراً منتشر شده است.

۱۱. نام این کتابخانه در ابتدا «کتابخانه عمومی اصفهان» بود که بعداً به «کتابخانه فرهنگ اصفهان» و پس از انقلاب اسلامی به «کتابخانه امام صادق (ع)» تغییر یافت.

۱۲. نام این کتابخانه ابتدا به کتابخانه عمومی جمعیت نشر فرهنگ رشت، و بعد از انقلاب اسلامی به کتابخانه ملی رشت، تغییر یافته است.

۱۳. نام این کتابخانه، ابتدا به «کتابخانه فرهنگ و هنر مشهد» و پس از انقلاب اسلامی به «کتابخانه دکتر علی شریعتی» تغییر یافته است.

۱۴. کتاب‌های این کتابخانه به کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد منتقل شده است.

۱۵. نسخه‌های خطی این کتابخانه به کتابخانه مجلس شورای اسلامی در میدان بهارستان منتقل شده است.

۱۶. این کتابخانه ابتدا در حوزه علمیه امام صادق (ع) قزوین قرار داشته و پس از چند سال به صورت مستقل به نام کتابخانه امام صادق (ع) به فعالیت خود ادامه داده است.

۱۷. نسخه‌های خطی این کتابخانه در کتابخانه حضرت آیت‌الله گلپایگانی نگهداری می‌شود.

۱۸. کتاب‌های این کتابخانه به کتابخانه ملی تهران منتقل شده است.

۱۹. کتاب‌های این کتابخانه به کتابخانه آیت‌الله گلپایگانی منتقل شده است.

۲۰. برای اطلاعات کتاب‌شناختی فهرست کتابخانه‌های فوق ر.ک: فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث علوم حدیث و شیعه، ج ۱، ص ۱۳ - ۵۴.

۲۱. برای اطلاع بیشتر از مندرجات این جلد ر.ک «درایه و رجال شیعه در فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه»، علی صدرايي خويي، سفینه، سال اول، ش ۲، بهار ۱۳۸۳.

۲۲. اینکه در شناسنامه این کتاب تاریخ نشر ۱۳۸۴ آمده، اشتباه است.

۲۳. ر.ک: فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، جلد‌های ۲ - ۶.

۲۴. برای اطلاع بیشتر ر.ک: فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، ج ۶ ص ۳۸۵ - ۵۷۶.

۲۵. ر.ک: فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، ج ۷، ص ۷ - ۱۷۲.

۲۶. ر.ک: «معرفی نرم‌افزار قلم»، احسان سرخه‌ای، علوم حدیث، ش ۱۵، بهار ۷۹.

رضا قبادلو و این کمترین - که فرصت شاگردیشان را داشتیم - و همه عزیزانی که به صورت کوتاه مدت در طرح فهرستگان شرکت داشتند، اکنون در دسترس اهل نظر قرار گرفته است.

اگرچه نقد و نظرهایی هم پیرامون این مجموعه وجود دارد که مجال دیگری می‌طلبد، لیکن شاید فهرستگان در ارائه آنچه بعنوان اهداف خود در نظر داشت - موفق بوده باشد. اشکالات در تدوین کتاب‌شناسی، تاریخ وفات، ذکر ابواب و فصول، کتاب‌شناسی آثار چاپی و ویرایش کتاب وجود دارد که امید به رفع آن می‌رود و باید توجه داشت که فهرستگان نخست برای گزارش و معرفی نسخه‌های حدیثی تدوین شده که امید است در این باره، موضوع اشکالات کمتری داشته باشد.

بر سلسلهٔ راویان و محدثان و مؤلفان و کاتبان و ناسخان و همهٔ خادمان حدیث آل محمد (ص) درود باد و بدرود.

پانویسها:

۱. صحیح بخاری، ۱/۳۶، باب کیف یقبض العلم؛ الطبقات الكبرى، ۸/۴۸۰.

۲. اضاؤا علی السنة المحمدية، محمود ابوریة، ص ۲۶۰.

۳. ر.ک: تدوین السنة الشریفة، محمد رضا جلالی حسینی، تاریخ عمومی حدیث، مجید معارف.

۴. اطلاعات کتاب‌شناختی سه فهرست ذکر شده به این شرح است:

فهرست کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، جلد اول، ابن یوسف شیرازی، مطبعة مجلس: ۱۳۱۳ - ۱۳۱۵ ش، وزیری، ۱۴+۷۰۰ ص.

فهرست آستان رضوی، جلد چهاردهم، برات علی غلامی مقدم، کتابخانه آستان قدس رضوی: ۱۳۷۶ ش، وزیری، ۷۲۹ ص.

۵. ر.ک: «بایسته‌های پژوهشی و اطلاع‌رسانی در حوزه نسخه‌شناسی و فهرست‌نگاری»، حسین متقی، نسخه پژوهشی، ج ۱، ص ۶۹۳ - ۷۱۴.

۶. برای اطلاعات بیشتر در مورد فهرست‌های مشترک خارج از کشور به مقالهٔ ارزشمند احمد مسجد جامعی با عنوان «گزارشی از طرح فهرستگان مشترک دست‌نویس‌های اسلامی سراسر دنیا»، آئینه پژوهش، ش ۳۵، مراجعه کنید.

۷. «گزارشی از طرح فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث شیعه»، علی صدرايي خويي، علوم حدیث، ش ۱۶، تابستان ۷۹، ص ۱۹۶ - ۱۹۹.

۸. «درایه و رجال شیعه در فهرستگان نسخه‌های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه»، علی صدرايي خويي، سفینه، ش ۲، بهار ۸۳، ص ۴۸ - ۶۶.

۹. نسخه‌های خطی این کتابخانه به کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران منتقل شده است.